

פתיחה לדיני איסור מלאכות חקלאיות בשמיטה (איסורי לאו ואיסור עשה)

תקציר השיעור

בשנה השביעית, שנת השמיטה, אסרה התורה לבצע מלאכות חקלאיות, הן באיסור עשה והן באיסורי לאו.

מצוות עשה: ושביתה הארץ.
מצוות לא תעשה: לא תזרע, לא תזמור, לא תקצור, לא תבצור.

אילו מלאכות אסורות בשמיטה באיסור לאו מן התורה?

בגמרא במועד קטן (ב ע"ב) ישנה מחלוקת אביי ורבא אילו מלאכות אסורות מן התורה בשביעית. הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק א הל' א-י) פסק כדעת רבא 'אבות אסור רחמנא, תולדות לא אסור רחמנא'.

הלכה למעשה בשנת השמיטה רק ארבע מלאכות אסורות בלאו מן התורה: זריעה, זמירה, קצירה ובצירה (בהמשך יתבאר מה היחס לחרישה ונטיעה). שאר המלאכות החקלאיות אסורות מדרבנן, ויש מלאכות מותרות, כפי שיתבאר לקמן.

מדוע יש הבדל בין הגדרת איסורי מלאכה בשמיטה להגדרת איסורי מלאכה בשבת?

בשבת "מלאכת מחשבת אסרה תורה" כלומר נאסר יישום ל"ט מחשבות, ונאסרו ל"ט אבות מלאכה וכל תולדותיהם, כלומר כל המלאכות המשמשות לאותה תכלית, ואין זה משנה איזו פעולה מקיימת את המחשבה, מכל מקום הן אסורות מן התורה. בשבת נאסרה מלאכת ה"זורע", היינו כל מלאכה שתכליתה הצמחה וכך גם תולדתה - ההשקיה. לעומת זאת, בשביעית אסרה התורה מלאכות מסוימות בלבד - זריעה, זמירה, קצירה ובצירה. התורה אסרה את הפעולה עצמה ולא דווקא את תכליתה, וכל מלאכה אחרת, אף אם תכליתה שווה לאחת מארבע המלאכות, אינה אסורה מהתורה.

אילו מלאכות נכללות באיסור עשה "ושבתה הארץ"?

חלקו בדבר הרמב"ם והרמב"ן.
ערוך השולחן (הלכות שמיטה ויובל פרק יט) כתב שלדעת הרמב"ם נראה שרק העובר על ארבע מלאכות האסורות בלאו מבטל גם מצוות עשה של "ושבתה הארץ", אך העושה שאר מלאכות עובר איסור דרבנן בלבד. וכן פסק דרך אמונה. אך דעת ערוך השולחן כפשטות הבנת הפסוק, שאיסור עשה 'ושבתה הארץ' כולל כל המלאכות האסורות בשביעית.
לעומת הרמב"ם, הרמב"ן (ויקרא כג, כד) הרחיב את איסור עשה של השבתה וכתב שכל מלאכה חקלאית נכללת באיסור "ושבתה הארץ". והרא"ה קוק נקט כדברי הרמב"ן.

מקורות לשיעור 1

פתיחה לדיני איסור מלאכות חקלאיות בשמיטה

בשנה השביעית, שנת השמיטה, התורה אסרה לבצע מלאכות חקלאיות, הן באיסור עשה והן באיסורי לאו.

ויקרא פרק כה

- (א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּהַר סִינִי לֵאמֹר.
 (ב) דִּבֶּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תֵבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם וְשָׁבַתָּה הָאָרֶץ שְׁבַת לָהּ.
 (ג) שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שְׂדֶךְ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמֹר כַּרְמָךְ וְאָסַפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ.
 (ד) וּבַשְּׁנָה הַשְּׁבִיעִית שְׁבַת שְׁבַתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ שְׁבַת לָהּ שְׂדֶךְ לֹא תִזְרַע וְכַרְמָךְ לֹא תִזְמֹר.
 (ה) אֵת סִפִּיחַ קִצְיֶדָה לֹא תִקְצֹר וְאֵת עֵנָבִי נְזִירָה לֹא תִבְצֹר שְׁנַת שְׁבַתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ.

- מצוות עשה: ושביתה הארץ

- מצוות לא תעשה: לא תזרע, לא תזמור, לא תקצור, לא תבצר.

אילו מלאכות אסורות בשמיטה באיסור לאו מן התורה?

מסכת מועד קטן דף ב עמוד ב

אתמר, המנכש והמושקה מים לזרעים בשבת, משום מאי מתרינן ביה? רבה אמר: משום חורש, רב יוסף אמר: משום זורע.... תנן: משקין בית השלחין במועד ובשביעית. בשלמא מועד משום טירחא הוא, ובמקום פסידא שרו רבנן. אלא שביעית, בין למאן דאמר משום זורע, ובין למאן דאמר משום חורש – זריעה וחרישה בשביעית מי שרי? – אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא. דתניא, רבי אומר: (דברים טו) וזה דבר השמטה שמוט – בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאיתה משמט קרקע – אתה משמט כספים, ובזמן שאי אתה משמט קרקע – אי אתה משמט כספים. רבא אמר: אפילו תימא רבנן, אבות אסר רחמנא, תולדות לא אסר רחמנא, דכתיב ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שדך לא תזרע וגו'. מכדי, זמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה, למאי הלכתא כתבינהו רחמנא? למימרא: דאהני תולדות – מיחייב, אאחרנייתא – לא מיחייב.

לדעת אב"י כל המלאכות החקלאיות אסורות בשמיטה מדאורייתא, אך הואיל ובזמן הזה שביעית מדרבנן, הקלו חכמים בכמה מלאכות. לדעת רבא אפילו אם חיוב שמיטה הוא מן התורה, מעולם לא נאסרו בלאו מן התורה אלא ארבע מלאכות בלבד: זריעה, חרישה, קצירה ובצירה. כיצד פסק הרמב"ם?

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א

הלכה ב

אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה, ואחד הכרם ואחד שאר האילנות.

הלכה ג

וזמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, ולמה פרט הכתוב? לומר לך, על שתי תולדות אלו בלבד הוא חייב ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה אינו לוקה עליהן, אבל מכין אותן מכת מרדות.

הלכה י

ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין איסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו.

הרמב"ם פסק כדעת רבא. והלכה למעשה, בשנת השמיטה רק ארבע מלאכות אסורות מן התורה: זריעה, זמירה, קצירה וזמירה (בהמשך יתבאר מה היחס לחרישה ונטיעה). אר מלאכות חקלאיות אסורות מדרבנן, ויש מלאכות מותרות, כפי שיתבאר לקמן.

מה ההבדל בין הגדרת איסורי מלאכה בשמיטה להגדרת איסורי מלאכה בשבת?

תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף ב עמוד א

גבי שבת תנן: אבות מלאכות ארבעים חסר אחת; אבות – מכלל דאיכא תולדות, תולדותיהן כיוצא בהן, לא שנא אב – חטאת, ולא שנא תולדה – חטאת, לא שנא אב – סקילה, ולא שנא תולדה – סקילה.

רמב"ם הלכות שבת פרק ז הלכה א

מלאכות שחייבין עליהן סקילה וקרת במזיד או קרבן חטאת בשוגגה, מהן אבות ומהן תולדות, ומנין כל אבות מלאכות ארבעים חסר אחת...

רמב"ם הלכות שבת פרק ז הלכה ז

אחד העושה אב מאבות מלאכות או תולדה מן התולדות במזיד חייב קרת, ואם באו עדים נסקל, בשוגג חייב חטאת קבועה...

מגיד משנה הלכות שבת פרק ז הלכה ד

ודע שכוונת רבינו היא שכל מלאכה שהיא דומה לאב בדמיון גמור אלא שחלוקה ממנה באיכות הפעולה או באיכות הנפעל הרי זו אב כמותה אבל מלאכה הדומה לה במקצת זו היא הנקראת תולדה.

והמשל בזה הקוצר והבוצר שהם בדמיון גמור אלא שחלוקין הנפעלים וכן הזורע והנוטע וכן החורש והחופר שהם חלוקי איכות הפעולה אבל הם בדמיון גמור. עליהם אמרו כולם מלאכת אחת הם. שאם באנו לחלק בהן נחלק במיני הזרעים גם כן ובמיני הכלים אשר יעשה בהם וכיוצא בזה. אבל בשאין שם אלא קצת דמיון כגון המחית את הירק שאינו דומה לטחינה רק בהעשות מגוף אחד גופים רבים אף על פי שהטחינה משנה הגוף הראשון לגמרי ואין החתוך כן זו הוא תולדה והיקש זה ניתן לכלן. זהו דעת רבינו.

שנת השמיטה נקראת גם שבת (ויקרא כה, ב-ד) "ושבתה הארץ שבת לה" "ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה", אך יש הבדל ביניהם בהגדרת המלאכות האסורות. במסכת בבא קמא כ"א ע"א מתבאר שבשבת הראשית נאסרו מהתורה עשיית כל המלאכות, אבות ותולדותיהם ואילו בשנת השמיטה נאמר במ"מ מוצד קטן ע"א: 'אבות אסור רחמנא, תולדות לא אסור רחמנא'. בשבת "מלאכת מחשבת אסרה תורה" כלומר ישום ל"ט מחשבות, ונאסרו ל"ט אבות מלאכה וכל תולדותיהם, הינו וכל המלאכות הממשות לאותה תכלית, ולא משנה ע"י איזו פעולה מתקיימת המחשבה, מ"מ הם אסורות מן התורה. בשבת נאסרה מלאכת ה"צורע" היינו כל מלאכה שתכליתה הצמחה וה"ה תולדתה הפסקה. אך בשביעית התורה אסרה מלאכות מסוימות בלבד כריעה צמירה קצירה וצמירה, התורה אסרה את הפעולה עצמה ולא דווקא את תכליתה וכל מלאכה אחרת אף שתכליתה שווה לאחת מארבעת המלאכות אינה אסורה מהתורה.

אילו מלאכות נכללות באיסור עשה "ושבתה הארץ"?

כפי שהתבאר, נוסף על איסור לאו יש גם איסור עשה "ושבתה הארץ", אילו מלאכות נכללות באיסור עשה זה? האם מדובר רק בארבע מלאכות שנאסרו בלאו, או שגם איסור עשה שביתת הארץ כולל שאר מלאכות?

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה א

מצות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה שביעית שנאמר ושבבתה הארץ שבת לה' ונאמר בחריש ובקציר תשבות, וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו ביטל מצות עשה ועבר על לא תעשה שנאמר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה י

ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו.

ערוך השולחן זרעים הלכות שמיטה ויובל סי' יט סע' ג, יא

ג. ויראה לי דאע"ג דמלקות ליכא רק באלו הד' מלאכות מ"מ איסור עשה יש בכל המלאכות דהרי בקרא דושבתה הארץ נכללו כל המלאכות, וזה שאמרו שם דקרא אסמכתא בעלמא זהו מה שריבה

התורה כהנים ללאוין, ואין הכוונה שרק מדרבנן אסורים, אלא שמדרבנן יש גם איסור לאו. וראה לזה דהא שם במ"ק פליגי בחרישה בשביעית אם לוקה אם לאו וקיי"ל דאינו לוקה לכן פסק הרמב"ם משום דר' יוחנן בירושלמי ס"ל כן והא להדיא כתיב בחריש ובקציר תשבות ולר"ע אשביעית קאי אלא וודאי דלא פליגי אלא לענין מלקות אבל עשה לכ"ע יש ואף לר' ישמעאל מקרא דושבתה הארץ וה"נ בכל מלאכת קרקע דכן משמע להדיא שם ושאר מלאכות וחרישה שוים הם אבל ברמב"ם פ"א הל' י' לא תשמע כן ע"ש ויתבאר בסע' י"א שיש בזה מחלוקת בירושלמי.

יא. כתב הרמב"ם משקין בית השלחין בשביעית והיא שדה הזרועה הצמאה ביותר... והואיל שאיסור דברים אלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא משני אבות והשני תולדות שלהם כמו שביארנו עכ"ל. ומדבריו למדנו שכל עבודות קרקע ואילנות לבד הד' דברים הם כולם רק מדרבנן ודלא כמו שביארנו בסע' ג' דעשה יש בכל המלאכות.

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה א

(ה) שנא' ושביתה הארץ שבת לה'. ומ"מ אין עשה זו כוללת אלא ד' מלאכות שנתפרשו בתורה כמו"כ רבנו בסמוך ה"י דהו"ל כלל ופרט ואין בכלל אלא מה שבפרט:

דרך אמונה - ציון ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק א ס"ק (ח)

(ח) ר"ש פ"ק דשביעית מ"ד ע"פ הירו' כלאים פ"ח ה"א וגמ' דמו"ק ג' א' ע"ש:

ארוך השולחן כתב בדעת הראמ"ם, שמתוך שהראמ"ם מקשר ומשווה בין איסורי הלאו לבין העשה, נראה שרק הצובר על ארבע מלאכות האסורות הלאו מעטל גם מצוות עשה של "ושבתה הארץ", אך העושה ע"א מלאכות עובר על איסור דרבנן בלבד. וכן פסק דרך אמונה. אך דעת ארוך השולחן כפשוטו הכנת הפסוק, עשה "ושבתה הארץ" כולל את כל המלאכות האסורות בשביעית.

רמב"ן ויקרא פרק כג פסוק כד

(כד) יהיה לכם שבתון – שיהיה יום שבתה לנוח בו. ואמרו רבותינו (שבת כד ב) שבתון עשה הוא. והנה העושה מלאכה ב"ט עובר בלאו ועשה, והשובת בו מקיים עשה. ... ונראה לי שהמדרש הזה לומר שנצטוינו מן התורה להיות לנו מנוחה ב"ט אפילו מדברים שאינן מלאכה, לא שיטרח כל היום למדוד התבואות ולשקול הפירות והמתנות ולמלא החביות יין, ולפנות הכלים וגם האבנים מבית לבית וממקום למקום, ואם היתה עיר מוקפת חומה ודלתות נעולות בלילה יהיו עומסים על החמורים ואף יין וענבים ותאנים וכל משא יביאו ב"ט ויהיה השוק מלא לכל מקח וממכר, ותהיה החנות פתוחה והחנוני מקיף והשלחנים על שלחנם והזהובים לפניהם, ויהיו הפועלים משכימין למלאכתן ומשכירין עצמם כחול לדברים אלו וכיוצא בהן, והותרו הימים הטובים האלו ואפילו השבת עצמה שבכל זה אין בהם משום מלאכה, לכך אמרה תורה "שבתון" שיהיה יום שבתה ומנוחה לא יום טורח. והוא פירוש טוב ויפה: אבל פירוש "שבתון" כך הוא שתהיה לנו מנוחה מן הטורח והעמל כמו שביארנו, והוא ענין הגון וטוב מאד:

והנה הוזהרו על המלאכות בשבת בלאו ועונש כרת ומיתה והטרחים והעמל בעשה הזה, ובי"ט המלאכה בלאו והטורח בעשה. וממנו אמר הנביא (ישעיה נח יג) מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר. וכן שבת שבתון יהיה לארץ (להלן כה, ד), שבת של מנוחה, שלא יחרוש ולא יעבוד אותה כלל.

הראי"ה קוק, שבת הארץ פרק א הלכה ד

והעושה את כל עבודת הקרקע כולה בשביעית כדרכו בכל השנים, אף על פי שלא זרע וזמר ולא קצר ובצר. כגון שהיתה לו שדה כזאת שהיתה צריכה רק לנטיעה להברכה והרכבה, זיבול וחרישה וכיוצא בהן, ועבד אותה בלא שינוי מדרכי העבודה בכל השנים – נראה שהוא עובר בעשה של תורה.

הראי"ה קוק, שבת הארץ קונטרס אחרון סי' ב סוף אות א

ומשמע שם בדברי הרמב"ן דבשבת ה"ה אפילו בעניין של שבות אחד, למשל מקח וממכר בקביעות, י"ל דהכי נמי באיזו עבודה מעבודת הארץ שעושה אותה בקביעות הרי זה מבטל מצות עשה דושבתה הארץ, וחרישה הקבועה כפי הצורך והדרך הרגיל תמיד היא ג"כ בכלל זה.

הראי"ה קוק שבת הארץ קונטרס אחרון סי' ז

ונראה פירוש דבריו שאע"פ שאין לנו מן התורה בשביעית כי אם אותם אבות השנים ותולדותיהן, וחרישה יש בה מקום עיון לדינא אם היא מהתורה או מדרבנן, לבד שאר עבודות שמפורש בהן מדרבנן, מ"מ כללות השביתה היא מן התורה בכולן, והעובר עליה בכלל שנת השביעית בקביעות עבר אדאורייתא.

הרמב"ן הרחיב את איסור עשה של השבתה וכתב בביאור איסור השביתה הן בשבת והן בשמיטה "שתהיה לנו מנוחה מן הטורח והעמל כמו שביארנו, והוא ענין האין טוב מאד... שבת שבתון יהיה לארץ (להלן כה, ד), שבת של מנוחה, שלא יחרוש ולא יעבד אותה כלל". הרי שכל מלאכה חקלאית נכללת באיסור "ושבתה הארץ".

דעת הראי"ה קוק על פי דברי הרמב"ן היא שהעושה שאר מלאכות האסורות רק מדרבנן, אם עושה את כולן, או אפילו חלקן, בקביעות בשמיטה, עובר על מצוות עשה דאורייתא של "ושבתה הארץ".

